

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
<p>1. Датум и орган који је именовao комисију Дана 23.11.2010. године, Наставно-научно веће Пољопривредног факултета, Универзитета у Новом Саду, именовало је Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације под насловом „Могући ефекти интеграције у ЕУ на пољопривреду Србије”, кандидата мр Милоша Миловановића.</p> <p>2. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:</p> <p>1. Проф. др Радован Пејановић, редовни професор, ужа научна област: Економија, 19.01.1997. године, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Универзитет у Новом Саду, <i>ментор</i></p> <p>2. Проф. др Зоран Његован, редовни професор, ужа научна област: Економија, 13.09.2007. године, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Универзитет у Новом Саду, <i>председник</i></p> <p>3. Проф. др Гојко Рикаловић, редовни професор, ужа научна област: Економска политика и развој, 25.01.2000. године, Катедра за економску политику и развој, Економски факултет, Универзитет у Београду, <i>члан</i></p>
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
<p>1. Име, име једног родитеља, презиме: Милош (Владимир) Миловановић</p> <p>2. Датум рођења, општина, држава: 31.07.1979. године, Крушевац, Република Србија</p> <p>3. Назив факултета, назив студијског програма дипломских академских студија – мастер и стечени стручни назив Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Агроекономски одсек, Дипломирани инжењер пољопривреде за агроекономију</p> <p>4. Година уписа на докторске студије и назив студијског програма докторских студија 2010. година, Доктор наука, Агроекономија, Пољопривредни факултет, Нови Сад</p> <p>5. Назив факултета, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране: Универзитет у Београду, Економски факултет, „Национална аграрна политика између правила СТО и мера ЗАП“, Агроекономија, 25.10.2007. године</p> <p>6. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: Економија</p>
III НАСЛОВ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ:
„Могући ефекти интеграције у ЕУ на пољопривреду Србије”

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Дисертација је написана на 207 страна, са укупно 29 табела, 73 графикана, 3 слике. Дисертација је написана на српском језику, латиничним писмом. Садржи све потребне делове истраживачког рада, који су подељени на 8 поглавља:

1. УВОД (1-16 стр.) садржи предмет, циљеве, задатке, методе и фазе истраживања, постављене хипотезе, научни допринос рада и образложење значаја истраживања могућих ефеката интеграције у ЕУ на пољопривреду Србије.

2. МЕЂУНАРОДНИ ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ ЗЕМЉЕ (17-34 стр.) - у овом поглављу је дат преглед интеграционих процеса у које је Србија укључена, као и оних којих је већ постала члан. Дат је детаљан и прецизан увид у најбитније датуме у процесима приступа, као и детаљно објашњена поља преговора у току приступа. Дат је осврт на промене које су у области пољопривреде већ наступиле приступом Србије појединим трговинским споразумима (ЦЕФТА) као и преглед обима спољне трговине пољопривредно-прехранбеним производима по појединим трговинским партнерима. Уз наведено, ово поглавље приказује комплексност међународних интеграционих процеса у које је Србија укључена као и оквире за креирање будуће националне аграрне политике.

3. ЕВРОПСКА УНИЈА И ЗАЈЕДНИЧКА АГРАРНА ПОЛИТИКА (35-62 стр.) - у трећем поглављу описан је настанак Заједничке аграрне политике ЕУ (ЗАП) и полазни принципи, њена еволуција до данашњег облика и главне реформе на овом путу. Представљен је правни оквир за функционисање ЗАП, као и главне институције које учествују у имплементацији. Нарочито битно са аспекта Србије као актуелног кандидата за ЕУ чланство, представљен је тзв. Инструмент за приступну помоћ (ИПА) са посебним освртом на његов део намењен пољопривреди и руралном развоју (ИПАРД). Такође, представљен је изглед ЗАП за тренутни период (2014-2020. година) као и очекиване промене у заједничкој аграрној политици у будућности.

4. АГРАРНА ПОЛИТИКА И ПОЉОПРИВРЕДА СРБИЈЕ: СТАЊЕ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЕ (63-86 стр.) – у овом поглављу представљена је примењена пољопривредна политика у земљи у претходном периоду, заједно са њеним донетима. Приказани су основни економски показатељи који указују на значај пољопривредно-прехранбеног комплекса земље, као и анализа националног аграрног буџета коришћеног за подстицање развоја овог сектора. Указано је на неопходне промене националне аграрне политике у будућем периоду, посебно у светлу интеграционих процеса у које је земља укључена. Такође, дефинисана је улога државе у подстицању пољопривреде.

5. АНАЛИЗА СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНИМ ПРОИЗВОДИМА (87-147 стр.) - у петом поглављу је детаљно анализирана спољнотрговинска размена пољопривредно-прехранбеним производима Републике Србије у периоду 2004-2015. година. Анализирани су обим и правци, као и сама структура спољнотрговинске размене, односно, најбитнији производи по вредности размене. Указано је на основне трендове у размени који у највећој мери јесу ефекти интеграционих процеса у које је земља укључена. Примењен је АРИМА модел као глобално признати и широко коришћени метод за предвиђање кретања у спољнотрговинској размени. На крају поглавља су приказани резултати примене модела за будући период.

6. АГРАРНА ИСКУСТВА ЗЕМАЉА ЦИЕ НАКОН ПРИКЉУЧЕЊА ЕУ – ПРИМЕРИ ОДАБРАНИХ ЧЛАНИЦА (148-172 стр.) – ово поглавље пружа целовити преглед ефеката интеграције у ЕУ на пољопривреду одабраних земаља чланица и то из проширења 2004. године (Словенија, Пољска, Мађарска) и 2007. године (Бугарска и Румунија). Поголавље анализира ефекте интеграције ових земаља у ЕУ на сету параметара попут запослености у пољопривреди, вредности пољопривредне производње, обим и структуру спољнотрговинске размене пољопривредно-прехранбеним производима, учешћу пољопривреде у БДП ових земаља итд.

7. РЕДЕФИНИСАЊЕ АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА И МОГУЋЕ КОРИСТИ ЗА АГРАР (173-192 стр.) – у овом поглављу посебно су анализирани ограничавајући фактори по домаћу аграрну политику у току процеса придруживања ЕУ. Детаљно су образложени неопходни правци деловања у будућности како би се пољопривредни сектор адекватно припремио за изазове интеграције у ЕУ. Такође, указано је и на неопходне институционалне промене у сектору у будућем периоду како би се интеграција Србије у ЕУ али и друге међународне организације оконча на успешан начин. На основу извршеног истраживања, детектовани су и поједини ефекти интеграције у ЕУ на пољопривреду Србије.

8.ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА (193-203 стр.) сублимишу резултате и приказују научни и практични допринос извршеног теоријског истраживања и примењеног математичког модела током израде ове дисертације. Такође, изложена су ограничења са којима се национална аграрна политика сусреће током процеса интеграција као и предлози за креаторе домаће аграрне политике.

9.ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА (204-215 стр.) садржи 161 домаћу и инострану библиографску јединицу.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Увод је написан тако да јасно указује на значај, актуелност и важност изучаване проблематике. Циљ и задаци су прецизно дефинисани, хипотезе су добро формулисане, структура рада је правилно осмишљена. Представљене су општа и две посебне хипотезе (са више подхипотеза), као и методе за прикупљање и обраду података.

Комисија је позитивно оценила уводни део дисертације.

Теоријски оквир рада садржи три поглавља у којима је дат преглед међународних интеграционих процеса у које је земља укључена, представљена је Заједничка аграрна политика Европске уније на основу свеобухватног прегледа релевантне домаће и стране литературе, као и аграрна политика и пољопривреда Србије са посебним освртом на тренутно стање, горуће проблеме као и перспективе.

У првом делу су детаљно представљени интеграциони процеси којих је Србија део (или је већ постала члан) са посебним освртом на промене које ови процеси доносе домаћој аграрној политици а последично и пољопривредно-прехрамбеном комплексу земље. Дат је хронолошки преглед процеса придруживања Србије ЕУ и објашњен процес либерализације тржишта пољопривредно-прехрамбених производа путем Споразума о стабилизацији и придруживању. Светска трговинска организација (СТО) представља мултилатерални трговински систем који окупља већину земаља света. Током процеса приступа СТО, земља приступница у области пољопривреде преговара о: 1) висини и облицима царинске заштите, 2) висини и облицима буџетске подршке пољопривреди и 3) законодавном оквиру. Посебно је представљен регионални трговински споразум ЦЕФТА који је на простору Југоисточне Европе својим ступањем на снагу 2006. године заменио мрежу од 32 билатерална трговинска споразума. Ово тржиште представља друго тржиште по значају за извоз пољопривредно-прехрамбених производа из Србије и апсорбује око 37% вредности извоза земље у овој области (просек 2010-2014. година). Значај регионалног трговинског споразума ЦЕФТА је тим већи за Србију када се зна да све његове потписнице претендују да постану чланице ЕУ па се у том контексту овај споразум може посматрати као припрема за либерализацију тржишта пољопривредно-прехрамбених производа Србије према далеко већем броју земаља (чланице ЕУ и СТО). У овом делу су представљени и билатерални трговински споразуми којих је Србија потписник, међу којима се по значају издваја споразум са Руском Федерацијом који остаје неискоришћен у пуном обиму. Интеграциони процеси у којима Србија учествује намећу и одређена ограничења креаторима домаће аграрне политике, одређујући поједине форме подршке пољопривреди као недозвољене (извозне субвенције), лимитиране (висина и облик царинске заштите за пољопривредне производе) и обавезујуће (будући законодавни оквир на снази у области пољопривредно-прехрамбеног комплекса).

У наредном делу дисертације су дате опште карактеристике Заједничке аграрне политике ЕУ (ЗАП),

заједно са освртом на њен настанак, као и главне реформе. Данас ЗАП утиче на све ЕУ субјекте у пољопривреди, становнике руралних области али и потрошаче хране како у ЕУ, тако и на светском тржишту. Посебан начин утицаја ЗАП испољава на пољопривредно-прехранбене комплексе својих будућих чланица имајући у виду да је: 1) ЗАП обавезујућа политика за све чланице ЕУ и 2) да све земље на путу ЕУ морају ускладити своје аграрне политике са ЗАП до потпуне компатибилности која се мора постићи у тренутку пријема. У овом поглављу је посебна пажња посвећена изворима финансирања ЗАП као и начинима њеног функционисања преко сложеног система ЕУ тела. Представљена је и предприступна помоћ ЕУ (ИПА) за њене будуће чланице са посебним прегледом мера и средстава која ће и Србији бити на располагању за унапређење пољопривреде и руралног развоја (тзв. ИПАРД средства). Реформисани ЗАП ће наставити да игра веома важну улогу како унутар тако и ван ЕУ. Препознавање трендова које ова политика у свом пола века дугом животу испољава (попут постепеног померања свог фокуса са чисте пољопривредне производње на питања руралног развоја, смањења буџетских издвајања, растућег значаја заштите животне средине итд.) али и тежње да политика постане једноставнија за своје кориснике, уз снажне притиске унутар СТО да поприми облик који ће мање утицати на светску трговину пољопривредно-прехранбеним производима, од изузетног је значаја за Србију у наредном периоду.

У наредном поглављу су дате опште карактеристике пољопривредно-прехранбеног комплекса Србије, указано је на његово место у укупној привреди земље путем учешћа у БДП, у запослености, укупног броја пољопривредних газдинстава итд. Посебно је анализиран аграрни буџет, тј. део националног буџета усмерен на подстицање развоја пољопривреде и руралне економије у периоду 2001-2014. година. Детаљно је обрађен аграрни буџет Србије за 2014. годину што јасно указује на доминантно учешће директних плаћања на терет подстицаја руралном развоју као чињеницу која мора бити промењена у будућем периоду. Критички су преиспитане исувише честе промене примењених концепата аграрне политике у посматраном периоду, неадекватност расподеле средстава аграрног буџета, недовољни ниво укупног државног издвајања за пољопривреду ... као горући проблеми аграрне политике земље и ограничавајући фактори за развој пољопривреде. На крају поглавља је указано на правце којима национална аграрна политика мора кренути, узимајући у обзир прикључење ЕУ као прворазредни спољнополитички приоритет земље – креирање и доследна имплементација предвидиве и стабилне аграрне политике земље са циљевима унапређења конкурентности пољопривредне производње, усклађивања законодавства, окончање процеса приватизације и реституције, реалокацију средстава аграрног буџета ка инвестиционим формама подршке пољопривреди и руралном развоју итд. Дефинисано је и место и улога државе у подстицању пољопривреде и руралног развоја, сагледавајући интернационална искуства и узимајући у обзир актуелни тренутак у земљи.

Комисија је позитивно оценила теоријски део дисертације.

Модел за предвиђање будућих кретања у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехранбеним производима Србије представљен је у петом поглављу дисертације. Теоријском објашњењу модела и резултатима његове примене је претходила анализа спољнотрговинске размене Србије пољопривредно-прехранбеним производима у претходном десетогодишњем периоду (2005-2014) и то са становишта обима, главних правца у извозу-увозу, главних производа у извозу-увозу као и најбитнијих спољнотрговинских партнера Србије у овој области. Анализа спољне трговине указује на тренд раста обима трговине у посматраном периоду, са извозом који је растао брже од увоза па је тако вредност извоза увећана троструко а увоза двоструко. Поред позитивних трендова попут раста суфицита у области пољопривредно-прехранбених производа (који је рекордан ниво достигао у 2014. години – 1.1 милијарда евра) уочене су и негативне тенденције у структури размене и то како на увозној (раст увоза производа више вредности и фазе обраде), тако и на извозној страни (раст извоза сировина на терет сточарских и производа вишег нивоа прераде). Такође, анализа указује на велику оријентацију земље у извозу на само два тржишта – ЕУ и ЦЕФТА регион заједно апсорбују око 90% укупног пољопривредног извоза земље па се диверзификација извоза намеће као потреба. Услед ограничености могућности примене ПЕАТСИМ модела предвиђања будућих трговинских кретања (непознат ниво царинске заштите Србије према чланицама СТО, исувише честе промене домаће аграрне политике, улазак Хрватске у ЕУ и напуштање ЦЕФТА споразума, измене утврђеног режима царинске заштите Србије према ЕУ путем

Споразума о стабилизацији и придруживању...) примењен је тзв. АРИМА модел. АРИМА (Autoregressive Integrated Moving Average) представља анализу временских серија (Box, G.E.P., Jenkins, G.M. and Reinsel, G.C., 1970) наметањем посебних ограничења на процес на основу којих се развија класа параметарских стационарних модела временских серија. Модел је примењен на пољопривредну трговину на два начина: на кретање укупног обима спољне трговина (као и посебно на пољу увоза и извоза) и на нивоу одабраних пољопривредно-прехранбених производа који су за Србију најбитнији по учешћу у вредности увоза/извоза. Модел, анализирајући спољну трговину у периоду 2001-2015. година, пројектује кретање трговине у будућем петогодишњем периоду тј. 2016-2021. година. Имајући у виду да је либерализација тржишта пољопривредно-прехранбених производа неизоставни део интеграционих процеса у које је Србија укључена, неопходно је сагледати будуће промене у области спољне трговине овом групом производа од виталне важности за целокупну економију земље. Примењени АРИМА модел је од свог успостављања до данас нашао широку примену управо у области предвиђања будућих токова спољне трговине пољопривредно-прехранбеним производима па је из тог разлога примењен и у овој дисертацији. Основна премиса рада је сагледавање предстојећих промена у пољопривреди Србије које су проузроковане њеним приближавањем ЕУ и у том смислу модел пружа драгоцен увид у будуће токове како укупне спољне трговине у области пољопривреде, тако и кретање увоза и извоза најбитнијих пољопривредно-прехранбених производа земље. Значај примене модела на спољну трговину ове групе производа је у том већи имајући у виду висину њиховог учешћа у укупној спољнотрговинској размени Србије.

Комисија је позитивно оценила предложени модел и начин његовог презентовања.

Посебно пажња посвећена је сагледавању ефеката које је прикључивање Европској унији донело групи земаља из проширења 2004. и 2007. године. Сагледани су ефекти приближавања и прикључења ЕУ на запосленост у пољопривреди, обим и структуру спољнотрговинске размене пољопривредно-прехранбеним производима, удео пољопривреде у БДП, вредност биљне и сточарске производње, приходе запослених у пољопривреди итд. Искуства одабране групе земаља по овим питањима представља референцу за Србију и креаторе њене јавне и приватне политике у области пољопривреде. Као земље чије је искуство у процесу интеграције у ЕУ посебно интересантно за Србију одабране су: Пољска као земља са значајном пољопривредном производњом, традицијом у овој области и местом које заузима данас у ЗАП и ЕУ; Мађарска као земља ресурсно слична Србији, са приближно сличним местом пољопривреде у укупној привреди земље али и друштву уопште; Словенија као бивша чланица СФР Југославије и део политичко-економског уређења као и Србија и, коначно, Бугарска и Румунија као земље које су постале чланице 2007. године и чије предприсупно искуство може бити од нарочитог значаја за нашу земљу.

На основу спроведеног истраживања, детектоване су слабе тачке домаће пољопривреде и постављен сет препорука за будуће деловање у овој области са циљем унапређења перформанси овог сектора. Препоруке се групишу у три основне групе активности и деле се на законодавне, финансијске и институционалне мере политике које би требало узети у обзир у будућем периоду. Сагледана су ограничења домаће аграрне политике наметнута интеграцијским процесима у којима се Србија налази али и интерни ограничавајући фактори попут недовољног нивоа и неадекватне структуре буџетског инвестирања у пољопривреду, недостатак аналитичке основе за креирање аграрне политике, наслеђе друштвено-економског система, инертност учесника пољопривредно-прехранбеног комплекса итд. Креирање стабилне, предвидиве и конзистентне аграрне политике се намеће као императив у светлу изазова интеграције земље у ЕУ, што укључује и неопходну реконфигурацију аграрног буџета у правцу повећања издвајања за инвестиције у пољопривреду и рурални развој и уређење области буџетског финансирања пољопривреде на вишегодишњем нивоу. Изградња ефикасних институција за подршку развоју пољопривреде представља такође један од приоритета у будућем периоду имајући у виду да у Србији или не постоје или још нису функционалне ИПАРД агенција, Агенција за интервенције на тржишту пољопривредно-прехранбених производа, Систем рачуноводствених показатеља са фарми, Интегрисани административни систем контроле плаћања и остале институције које су неопходне за имплементирање пољопривредне политике Србије која ће бити хармонизирана са ЗАП Европске

уније.

Закључна разматрања представљају последњу целину дисертације, где је кандидат изнео основне резултате рада чиме је реализован постављени циљ истраживања који је био да се утврде могући ефекти интеграције у ЕУ на пољопривреду Србије. Резултати истраживања јасно указују на промене до којих је дошло у пољопривредама скоријих чланица ЕУ пре и након процеса прикључења, као и на очекиване промене у будућој спољној трговини пољопривредно-прехранбеним производима и одабраном броју параметара стања пољопривреде. На тај начин се пружа драгоцен увид у наступајуће промене пољопривредно-прехранбеног сектора земље свим његовим учесницима, како приватног, тако и јавног сектора. Закључак је изведен прецизно и утемељен је на резултатима истраживања и полазним хипотезама.

Комисија је позитивно оценила закључак дисертације.

Литература садржи домаће и стране литературне наводе и електронске изворе података који су коректно коришћени, критички одабрани, релевантни и актуелни.

Комисија је позитивно оценила наводе литературе и изворе података.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Милош Миловановић има у својој досадашњој научној продукцији објављена 4 рада и то један рад категорије М24, два рада категорије М14 и један рад категорије М52 као и Водич кроз ЕУ политике – Пољопривреда (2011) у издању Европског покрета у Србији (ISBN: 978-86-82391-58-6).

Радови који су објављени на основу резултата истраживања у оквиру рада на дисертацији су:

Brankov Papić T., **Milovanović M.** (2015). Measuring food security in the Republic of Serbia. *Economics of Agriculture*, Vol. 62(3), pp. 801-812. UDC: 579.66:006.06.063(497.11) ISSN 0352-3462 (**M24**)

Milovanović M., Maksimović G., Jelić V. (2011). Mesto poljoprivrede R. Srbije u organizaciji CEFTA. *Agroekonomika*, broj 51-52, str. 183-190. UDC: 338.43:06.011, ISSN 0350-5928 (**M52**)

Dragin S., Milošević M., Stegić M., **Milovanović M.**, Ivkov I. (2010). Serbian Agribusiness on the Road to the EU Accession. In: *Agriculture in Late Transition - Experience of Serbia*, (ed. D. Tomić and M. Ševarlić), pp. 53-71, Belgrade: Serbian Association of Agricultural Economists – DAES (SAAE). ISBN: 978-86-86087-22-5 (**M14**)

Dragin S., Milošević M., Stegić M., **Milovanović M.**, Ivkov I. (2010). Agroprivreda Srbije na mapi puta pridruživanja Evropskoj uniji. Tematski zbornik: *Agroprivreda Srbije i evropske integracije – (ne)prilagođenost obostranoj primeni Prelaznog trgovinskog sporazuma* (ed. M. Ševarlić and D. Tomić). str. 9-26. Beograd: Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Privredna komora Vojvodine. ISBN: 978-86-86087-19-5 (**M14**)

На основу правилника докторских студија Универзитета у Новом Саду, комисија констатује да кандидат испуњава услове за одбрану докторске дисертације.

VII ZAKЉUČCI OДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

На основу спроведеног истраживања извршено је тестирање хипотеза постављених у дисертацији. Резултати примењеног АРИМА модела коришћени су за доказивање хипотеза Х1а до Х1х, односно, утврђивање будућег кретања спољнотрговинске размене пољопривредно-прехрамбених производа и то како на нивоу укупног пољопривредног увоза и извоза, тако и на нивоу појединачних производа и то у будућем петогодишњем периоду (од 2016. до 2021. године). Резултати указују на наставак повећања вредности извоза пољопривредно-прехрамбених производа у будућем периоду па је хипотеза Х1а: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до повећања вредности укупног извоза пољопривредно-прехрамбеног извоза Србије* потврђена. Резултати указују и да ће у будућем периоду доћи до раста извоза ове групе производа на ЕУ тржиште што потврђује хипотезу Х1б: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до повећања вредности извоза пољопривредно-прехрамбених производа Србије у ЕУ*. Нема сумњи да ће даље приближавање Србије ЕУ довести до јачања размене у области пољопривреде на шта пресудни утицај има Споразум о стабилизацији и придруживању Србије са ЕУ, тј. потпуна међусобна либерализација трговине до које долази укидањем царинске заштите. Добијени резултати даље указују на смањење вредности извоза на тржиште ЦЕФТА региона у периоду предвиђања што потврђује хипотезу Х1ц: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до смањења вредности извоза пољопривредно-прехрамбених производа Србије на ЦЕФТА тржиште*. Имајући у виду да практично све чланице ЦЕФТА имају исти спољнополитички циљ – интеграцију у ЕУ, за очекивати је да ће се временом тржиште ЦЕФТА региона смањивати и то динамиком којом његове садашње чланице буду постајале чланице ЕУ. Ова околност, као и очекивано даље јачање трговинских веза Србије и ЕУ чланица, указују на промену досадашњег правца спољнотрговинске размене Србије коју би креатори политике требали узети у обзир. Док примењени модел указује на будуће позитивне трендове на извозној страни, он такође шаље сигнале упозорења када се посматра увозна страна спољнотрговинског салда у области пољопривреде. Наиме, резултати истраживања указују на будуће повећање увоза у Србију што хипотезу Х1д: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до повећања вредности укупног увоза пољопривредно-прехрамбених производа у Србију* потврђује. Либерализовано тржиште са ЕУ, тј. укинуте царинске дажбине на увоз пољопривредно-прехрамбених производа из ЕУ створиће претпоставке за повећање увоза са овог тржишта што је и потврђено резултатима, тј. хипотеза Х1е: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до повећања вредности увоза пољопривредно-прехрамбених производа из ЕУ у Србију* је потврђена. Повећање увоза из ЕУ према резултатима истраживања ипак неће ићи на терет увоза из ЦЕФТА региона па је хипотеза Х1ф: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до смањења вредности увоза пољопривредно-прехрамбених производа у Србију са ЦЕФТА тржишта* одбачена. У дисертацији су посматрани и најбитнији појединачни пољопривредно-прехрамбени производи Србије и то како на извозној, тако и на увозној страни. Резултати модела указују на различите трендове у будућем извозу тј. увозу ових производа. Полазна претпоставка да ће производи који су најбитнији за извоз Србије, тј. константно заузимају водеће место по вредности извоза, наставити са растом, прикључењем Србије ЕУ се показала за поједине производе тачном (јабуке, кукуруз, малине, пшеница), за поједине нетачном (какао и производи од чоколаде као и шећер у појединим годинама периода) док ће извоз појединих производа стагнирати (бисквити). Тиме је хипотеза Х1г: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до повећања вредности извоза најбитнијих извозних производа Србије у овој области* одбачена. Са друге стране, резултати модела указују на донекле сличне трендове на увозној страни, односно, увоз појединих производа ће наставити са растом (какао, кафа, жвакаће гуме), увоз појединих производа ће стагнирати (цитруси), док се очекује и пад вредности увоза одређених пољопривредно-прехрамбених производа (банане и цигарете). На тај начин је хипотеза Х1х: *Интеграција Србије у ЕУ довеиће до повећања вредности увоза најбитнијих увозних производа Србије у овој области* одбачена. Промене у правцима будуће спољнотрговинске размене пољопривредно-прехрамбеним производима као и промене на нивоу појединих производа представљају важне инпуте приликом креирања аграрне политике земље на путу ка ЕУ. Одговор треба бити дат како од стране јавног сектора али и од стране привредних субјеката ангажованих у пољопривредно-прехрамбеној производњи и трговини. Свакако да пут напред може бити једино унапређење конкурентности а не реверзибилан процес либерализацији и међународној интеграцији у којој Србија већ низ година учествује – затварање граница за инострану конкуренцију и изопштавање из светских тржишних токова.

Посебно је анализирано и у дисертацији приказано искуство одабраних земаља скоријих чланица ЕУ у области пољопривреде путем сета постављених хипотеза од Х2а до Х2ј. Хипотеза рада Х2а:

Интеграција Србије у ЕУ довешће до наставка пада учешћа пољопривреде у бруто домаћем производу је потврђена на основу анализираних искустава одабране групе земаља. Такође, хипотеза X2б: *Интеграција Србије у ЕУ допринеће повећању продуктивности пољопривредне производње* је потврђена код свих земаља које су посматране у дисертацији. Приступ предприсупним средствима ЕУ намењеним унапређењу пољопривреде и руралног развоја и инвестирање у унапређење конкурентности је значајно допринело да хипотеза X2ц: *Интеграција Србије у ЕУ довешће до повећања вредности биљне производње у сталним ценама* буде потврђена. Ово је свакако изразито битно искуство и уједно препорука креаторима аграрне политике Србије како би предприсупни фондови ЕУ били на располагању домаћим субјектима пољопривредно-прехранбеног комплекса што је пре могуће. Имајући у виду негативне тенденције у области сточарске производње које у Србији трају већ низ година, радна хипотеза је била да ће се негативни трендови наставити. Ипак, на примеру Мађарске, хипотеза X2д: *Интеграција Србије у ЕУ довешће до пада вредности сточарске производње у сталним ценама* је одбачена. Хипотеза рада X2е: *Интеграција Србије у ЕУ допринеће стварању суфицита у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехранбеним производима* одбачена је резултатима истраживања и то на примеру Словеније код које се салдо спољнотрговинске размене у овој области интеграцијом у ЕУ погоршао. Хипотеза X2ф: *Интеграција Србије у ЕУ утицаће на неповољност структуре извоза* је потврђена резултатима истраживања. Битно је нагласити да је структура извоза погоршана након чланства у скоро свим новим земаљама чланицама (укључујући посматране у овој дисертацији) тако што је учешће сировина у пољопривредном извозу порасло уз јасно приметну тенденцију даљег раста. Либерализовано тржиште са ЕУ, примењени трговински споразуми са земаљама данашњим ЕУ чланицама и јачање сарадње са ЕУ партнерима довели су до повећања обима спољнотрговинске размене у области пољопривреде у свим посматраним земаљама чиме је хипотеза X2г: *Интеграција Србије у ЕУ довешће до повећања обима спољнотрговинске размене пољопривредно-прехранбеним производима* потврђена. Трендови забележени не само у Србији у последње време, оличени у смањењу броја радно ангажованог становништва у пољопривредним пословима су одбачени на примеру Пољске која не само да није смањила број радника у пољопривреди у процесу пре и након приступа ЕУ већ га је, чак и повећала. Тиме је хипотеза X2х: *Интеграција Србије у ЕУ допринеће паду броја запослених у пољопривреди* одбачена. Хипотеза X2и: *Интеграција Србије у ЕУ допринеће израженом дуализму међу пољопривредним фармама* је потврђена истраживањем будући да је дуализам наставио да постоји и након приступа, а у највећем броју случајева је постао још израженији. Коначно, један од позитивних ефеката прикључивања ЕУ за посматране земље је било повећање зарада у пољопривреди па је тиме хипотеза X2ј: *Интеграција Србије у ЕУ допринеће повећању висине прихода запослених у пољопривреди* потврђена.

Свакако да резултати истраживања представљају само могуће исходе за Србију будући да су утемељени на примењеном моделу и искуствима земаља које су релативно недавно прошле путем којим Србија тренутно иде. Ипак, они пружају јасну слику о потенцијалним променама у области пољопривредног комплекса земље а тиме и основу за даље проучавање ове проблематике и у складу са тим, креирање националне аграрне политике која ће ићи у сусрет негативним појавама а уједно и максимизирати позитивне трендове у процесу интеграције у ЕУ.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидат је практичан део рада поткрепио свеобухватним теоријским оквиром који је научно оправдан и подржан бројном савременом и актуелном научном литературом. За постизање постављеног циља истраживања, коришћена је одговарајућа методологија. Подаци прикупљени током истраживања су статистички обрађени помоћу адекватних статистичких анализа (анализа временских серија - АРИМА). Добијени резултати су јасно тумачени и прегледно приказани, графички и текстуално. На основу њих изведени су закључци који дају одговоре на постављене хипотезе, циљеве и задатке истраживања. Радећи у пракси на овој проблематици, кандидат је стекао компетентност у доношењу вредносних судова.

На основу начина приказивања и тумачења података, може се констатовати да рад садржи оригиналне научне резултате који задовољавају захтеве нивоа докторске дисертације.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ:

<p>1. Да ли је дисертација написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме Комисија сматра да је дисертација кандидата мр Милоша Миловановића написана у складу са образложењима наведеним у пријави теме.</p>
<p>2. Да ли дисертација садржи све битне елементе Дисертација садржи све битне елементе научног рада. Рађена је у складу са савременим истраживањима из области аграрне економије, и као таква представља оригиналан научни допринос у области изучавања могућих ефеката међународних интеграција на пољопривредно-прехрамбени комплекс Републике Србије.</p>
<p>3. По чему је дисертација оригиналан допринос науци У литератури су доступни различити материјали и разматрања о могућим ефектима интеграције Србије у ЕУ. Међутим, мало пажње је посвећено сагледавању интеграције земље у ЕУ у ширем контексту на начин на који то предложена дисертација чини. Наиме, интеграција Србије у ЕУ се не може посматрати само у светлу овог процеса већ се морају узети у обзир и пажљиво сагледати присаједињени интеграциони процеси, како мултилатерални (приступ СТО), регионални (ЦЕФТА), тако и билатерални (више трговинских споразума којих је Србија потписник). Ови процеси, сваки за себе али и у свом јединству, доносе бројне промене домаћем пољопривредно-прехрамбеном комплексу. Коначно, ови процеси јесу претходни, неизбежни корак интеграције земље у ЕУ (што поготово важи за приступ СТО и ЦЕФТА) а што уједно значи да Србија не може постати члан ЕУ а да пре тога не постане потписник ових међународних споразума. Ради сагледавања могућих ефеката интеграционих процеса, потребно је погледати и у назад али и у будућност. Из ових разлога је у дисертацији примењен АРИМА модел ради сагледавања промена у будућој спољној трговини Србије пољопривредно-прехрамбеним производима. Док модел анализира спољну трговину у области пољопривреде и даје јасну слику о наступајућим променама, детаљна анализа искустава земаља новијих чланица ЕУ у области пољопривреде даје закључке и поуке за Србију. За разлику од претходних студија које нису сагледавале могуће промене у пољопривредној трговини, као и аграрној политици, ова дисертација попуњава ову празнину. Очекује се да ће се модел предвиђања будућих токова спољне трговине пољопривредно-прехрамбеним производима у јединству са анализом ефеката интеграција на пољопривреде одабраних земаља примењен у дисертацији, бити примењен на овај начин и у другим земљама које пролазе кроз процес прикључења ЕУ. Будуће студије би требало да потврде применљивост овог начина истраживања. Резултати истраживања су допринели бољем разумевању интеграционих процеса у које је Србија укључена. Резултати добијени истраживањем могу послужити свим учесницима пољопривредно-прехрамбеног комплекса земље у циљу сагледавања његових будућих промена. Резултати истраживања поготово могу бити корисни креаторима аграрне политике земље и то у периоду приступа ЕУ. Представљено истраживање је само један корак у сагледавању целокупних ефеката које ће прикључење ЕУ, али и други процеси међународних интеграција у којима Србија учествује (или је већ постала члан), имати на пољопривреду земље. Коначно, поред креатора аграрне политике и директних учесника пољопривредно-прехрамбеног комплекса земље, резултати истраживања могу своју примену наћи и у круговима заинтересоване јавности и цивилног друштва, не нужно директно инволвираног у процес пољопривредно-прехрамбене производње.</p>
<p>4. Недостаци дисертације и њихов утицај на резултат истраживања Увидом у докторску дисертацију и детаљним прегледом свих резултата, комисија није уочила недостатке који би утицали на резултате истраживања и закључке рада.</p>
<p>X ПРЕДЛОГ:</p>
<p>На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже:</p>
<p>На основу укупног сагледавања и вредновања докторске дисертације у целини, као и њених појединачних делова, комисија позитивно оцењује дисертацију под насловом „Могући ефекти интеграције у ЕУ на пољопривреду Србије”, кандидата мр Милоша Миловановића и предлаже Наставно-научном већу Пољопривредног факултета, Универзитета у Новом Саду, да прихвати позитивну оцену и одобри кандидату да докторску дисертацију под овим насловом јавно брани.</p>

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Др Радован Пејановић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет

Председник:

Др Зоран Његован, редовни професор
Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет

Члан:

Др Гојко Рикаловић, редовни професор
Универзитет у Београду, Економски факултет
